

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

МУЗИЧКО Леся Тарасівна

УДК: 159.98:371.134-057

**ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ДОПОМОГА МОЛОДІ З
ПОСТТРАВМАТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТА
ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ**

19.00.08 – спеціальна психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
СИНЬОВ Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, декан
факультету корекційної
педагогіки та психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
ОСТРОВСЬКА Катерина Олексіївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри
психокорекційної педагогіки та
інклюзії;

кандидат психологічних наук, доцент
ГАВРИЛОВ Олексій Вікторович
Кам'янець-Подільський
національний університет
імені Івана Огієнка, завідувач кафедри
логопедії і спеціальних методик.

Захист відбудеться 29 травня 2018 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.23 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01054, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 27 квітня 2018 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема посттравматичного стресового розладу й необхідності його постійного подолання загострюється у сучасних умовах соціального життя в Україні, особливо у зв'язку з необхідністю включення молоді у військовий захист Батьківщини від агресора. Це значною мірою стосується військовослужбовців-курсантів відомчих навчальних закладів Міністерства оборони України та інших силових структур. Практика свідчить, що специфіка соціальної ситуації розвитку зазначеної категорії осіб, з урахуванням вікових особливостей, посилює психологічне напруження, позначається на переживанні критичних психотравмуючих факторів.

Раніше проведені дослідження посттравматичних стресових розладів здебільшого виконані в межах робіт медичного, загальнопсихологічного й медико-психологічного профілю (Ю.Ващенко, Б.Карвасарський, Р.Лазарус, К.Максименко, Г.Мозгова, В.М'ясищев та ін.). Низка досліджень присвячена з'ясуванню особливостей переживання стресу у військовій діяльності (С.Балашова, О.Бойко, М.Варій, Г.Дубровинський, А.Романишин та ін.)

Посттравматичні стресові розлади вивчаються переважно з позицій психології емоційної сфери особистості з виділенням різних рівнів – загальнопсихологічного та прикладного – дослідження переживань (Ю.Александровський, Ф.Василюк, Т.Кириленко, О.Саннікова, Т.Титаренко, О.Чебикін та ін.).

Серед факторів, які зумовлюють імовірність виникнення посттравматичних психічних розладів, виділені такі, як особливості реагування на стресові події (Г.Сельє, Т.Холмс), специфіки особистісного профілю (Ф.Александр, Ф.Данбар), окремих рис характеру (О.Жузжанов, В.Симаненков, О.Тельнова), тип соціально-психологічної дезадаптації (Т.Айвазян, Ю.Губачов, Н.Завацька та ін.). Дослідження В.Абрамова, О.Гаврилова, К.Максименка, Н.Максимової, Г.Мозгової, К. Островської, Л.Шестопалової, Л.Юр'євої дозволили активізувати основні напрями й проблеми вивчення посттравматичних стресових розладів особистості – медико-психологічні, соціально-психологічні, психолого-педагогічні.

Психолого-педагогічні аспекти вивчення розладів психічного функціонування особистості, викликаних стресогенними факторами, а саме, соціально-біологічно зумовленими психофізичними порушеннями (т.з. «аномальним фактором», за О.Литваком), які ускладнюють процеси розвитку й соціалізації, не залишились осторонь спеціальної психології. Оскільки такі порушення можуть виникнути не лише від народження, або в ранньому та дошкільному віці, але й на більш пізніх етапах онтогенезу людини у спеціальній психології та корекційній педагогіці набувають розвитку андрагогічні дослідження, присвячені проблемам надання корекційно-компенсаторно спрямованої реабілітаційної допомоги особам дорослого віку, зокрема студентам з певними психофізичними особливостями, в першу чергу з соматичними захворюваннями, обмеженнями в сенсорній сфері чи у функціонуванні опорно-

рухового апарату (Ю.Вихляєв, О.Глоба, Т.Гребенюк, В.Синьов, Є.Синьова, Л.Фомічова, А.Шевцов, М.Шеремет та ін.).

Зазначені міркування обґрунтовують необхідність звернення в нашому дослідженні до методолого-теоретичних засад спеціальної психології й корекційної педагогіки та методичних розробок у цій галузі освітньої та реабілітаційної діяльності. При цьому, розуміючи термін «корекція», перш за все, як поліпшення ускладнених в силу різних причин (у нашому випадку – посттравматичний стрес) процесів розвитку та соціалізації особистості курсантів військових вишів, ми акцентуємо увагу на таких основних положеннях спеціальної психології, як єдність гностичного та емоційно-пізнавального функціонування особистості, провідна роль опори на вищі психічні процеси, системний синергетичний характер корекційно-реабілітаційних впливів, їх спрямованість на змістові, діяльнісні та особистісні компоненти інтелекту, взаємозв'язки діагностики та корекції тощо (І.Бех, В.Бондар, Л.Виготський, С.Максименко, О.Романенко, В.Синьов, В.Тарасун, А.Шевцов, М.Шеремет, Д.Шульженко, М.Ярмаченко та ін.).

Вибір шляхів подолання наслідків психотравмуючих ситуацій, психокорекції негативних станів, що виникають внаслідок перебування в травмуючих ситуаціях, є недостатньо вивченим. І це в той час, коли психокорекційні заходи потребують особливої уваги, оскільки психологічний вплив має враховувати унікальні особливості індивідуального досвіду й неповторного сполучення особистісних властивостей людини, що є актуальним для спеціальної психології та прикладних психологічних досліджень.

Важливість зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне вивчення й практична реалізація набувають особливої актуальності, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження «Психокорекційна допомога молоді з посттравматичними порушеннями інтелектуальної та емоційно-вольової сфери».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри спеціальної психології і медицини факультету корекційної педагогіки та психології НПУ ім.М.П.Драгоманова «Медико-психологічні основи підготовки майбутніх корекційних педагогів» за напрямом: «Зміст освіти, форми, методи й засоби фахової підготовки вчителів». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 3 від 27 жовтня 2016 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 16 травня 2017 р.)

Об'єкт дослідження – посттравматичні порушення інтелектуальної та емоційно-вольової сфери у курсантів-військовослужбовців.

Предмет дослідження – особливості психокорекційної допомоги курсантам військових навчальних закладів з посттравматичними порушеннями інтелектуальної та емоційно-вольової сфери.

Мета дослідження – визначити особливості перебігу посттравматичних стресових розладів емоційно-вольової й інтелектуальної сфери у

військовослужбовців та розробити комплексну програму психокорекційної допомоги курсантам.

Відповідно до визначених об'єкта, предмета й мети дослідження сформульовано такі **завдання**:

1. На підставі аналізу філософської, соціологічної, медичної, загальної й спеціальної педагогічної та психологічної літератури уточнити поняття «посттравматичні порушення», визначити структурні компоненти і напрямки психокорекційної допомоги молоді з посттравматичними порушеннями.

2. Визначити критерії, показники, рівні й особливості процедури діагностики порушень пізнавальної та емоційно-вольової сфер, що виникли внаслідок посттравматичного стресового розладу в курсантів.

3. Емпірично дослідити психологічні особливості військовослужбовців молодіжного віку із посттравматичними порушеннями.

4. Обґрунтувати, розробити й апробувати програму психокорекційної допомоги молоді з посттравматичними порушеннями, яка навчається у військових вузах.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети було використано такі методи:

– *теоретичні*: теоретико-методологічний аналіз, зіставлення інформації із загальної та спеціальної психолого-педагогічної та медичної наукової літератури, узагальнення й систематизація теоретичних даних – з метою визначення стану розробленості проблеми, якісної обробки дослідницької інформації та визначення перспективних напрямів подальшого вивчення проблемних питань;

– *емпіричні*: спостереження, анкетування, тести, психологічний експеримент (констатувальний і формувальний); на різних етапах дослідження було використано тестові методики: метод Холмса-Раге (на наявність стресового розладу, тест самооцінка психічних станів Г.Айзенка, тест інтелекту Амтхауера, методика діагностики рівня невротизації Л.Вассермана, тест САН, дослідження вольової саморегуляції А.Зверкова – Е.Ейдмана, дослідження схильності до ризику О.Шмельова, опитувальник FPI, багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" А.Маклакова, С.Чермяника (шкали адаптивні здібності, нервово-психічна стійкість, моральна нормативність);

– *обробки* даних з використанням методів математичної статистики (за допомогою програми «STATISTIKA Stat Soft 6.0» та «Microsoft Excel 2007» ,із застосуванням аналізу за критерієм Ст'юдента, кореляційного, факторного й кластерного статистичних методів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *уперше*

- визначено критерії та рівні складових сформованості посттравматичного стресового порушення (інтелектуальний, емоційно-вольовий);

- розроблено, апробовано й доведено ефективність авторської програми подолання посттравматичного стресового розладу у курсантів шляхом впливу на його структурні компоненти та формування професійно-значущих якостей особистості активними соціально-психологічними методами навчання;

- доведена практична значущість діагностики та корекції зазначених складових для курсантів військових вузів;

поглиблено й уточнено визначення посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців; методи дослідження посттравматичного стресового розладу; прийоми корекційної роботи в умовах навчальної діяльності курсантів;

подальшого розвитку набули наукові уявлення про сутність, зміст та особливості надання корекційно-реабілітаційної допомоги особам молодіжного віку щодо подолання посттравматичного стресового розладу.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й апробації комплексу психодіагностичних методик для виявлення посттравматичного стресового розладу у курсантів; реалізації програми подолання посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців, яку можна використати в роботі психологів, що працюють з учасниками військових дій. Результати дослідження сприяють удосконаленню змісту програм навчальних курсів «Спеціальна психологія», «Консультавання», «Основи психотерапії». За матеріалами дослідження розроблено й рекомендовано до впровадження в роботу вищих військових навчальних закладів України спецкурс «Основи психолого-педагогічної роботи із посттравматичними стресовими порушеннями» для майбутніх офіцерів, які готуються до роботи з означеною категорією осіб.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні й експериментальні результати дослідження було оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських конференціях «Треті Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2015), «Соціальна адаптація дорослих осіб з порушенням розвитку» (Львів, 2015), «Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Переяслав-Хмельницький, 2016), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2016), «Людина з обмеженими можливостями: соціально-психологічний та культурний виміри» (Львів, 2016), а також обговорено на міжнародній міждисциплінарній асамблеї «Посттравматичний стрес: дорослі, діти та родини в ситуації війни» (Київ, 2017).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в практичну діяльність психологів груп морально-психологічного забезпечення та психофізіологів Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (довідка № 422/НОВ від 21.12.2017 р.), у навчальну та практичну діяльність Львівського державного університету внутрішніх справ (довідка № 69/1 від 24.10.2017 р.), Львівського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 1073 від 20.12.2017 р.), Товариства «Родина Кольпінга» (довідка № 27 від 30.11.2017 р.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено в 6 публікаціях, із них: 4 – у вітчизняних наукових фахових виданнях, 1 – у вітчизняному фаховому виданні, що зареєстровано в наукометричній базі Index Scopus, 1 - в іншому виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (167 найменувань, із них 21 – іноземною мовою) на 15 сторінках, 3 додатків на 41

сторінці. Дисертація містить 19 таблиць та 23 рисунки на 39 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 172 сторінках, загальний обсяг – 213 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, окреслено мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичну значущість здобутих результатів, відображено апробацію та впровадження результатів роботи, наведено дані про її структуру та публікації автора.

У першому розділі «**Теоретичний аналіз проблеми посттравматичного порушення інтелектуальної й емоційно-вольової сфери**» висвітлено результати теоретичного аналізу зарубіжних і вітчизняних досліджень феномену посттравматичного порушення у військовослужбовців; визначено критерії, механізми й основні психологічні компоненти цього порушення.

Феномен «посттравматичного порушення» представлено дослідженнями різних його проявів, зокрема як наслідок травматичного стресового впливу, який передбачає крайній (екстремальний) ступінь стресогенності фактора, що руйнує систему індивідуальних особистісних захистів, а це, зокрема, призводить до глибоких порушень (від психологічних до біологічних) цілісної системи функціонування практично будь-якої людини (І.Боева); полідетермінована, інтегрована якість особистості, цілісна реакція особистості на зовнішні та внутрішні стимули, що спрямована на досягнення корисного результату (В.Ганзена); результат складної глибокої перебудови особистості внаслідок підвищення екстремальності умов її життєдіяльності (О.Сальникова).

Г.Мозгова зазначає, що при несприятливому проходженні однієї з фаз розвитку об'єктних відносин і загостренні центрального конфлікту формуються певні особливості особистісних характеристик - недовіра, надмірна сором'язливість, сумнів у власних силах, почуття агресії, провини або навіть неповноцінності. Зазначене призводить до порушення міжособистісних відносин, розвитку суспільно-дезадаптивних форм поведінки.

Здійснений аналіз дозволяє констатувати, що психотравмуючими факторами діяльності військовослужбовців є не лише екстремальні ситуації та події, які викликають менший за інтенсивністю стрес і поступово виснажують людські ресурси, але й такі, які в результаті накопичення та поєднання повсякденних ситуацій професійного стресу з травмуючим екстремальним досвідом спричиняють виникнення «кумулятивної» психотравми. Травматичні ситуації, що призводять до розвитку посттравматичного розладу, можуть мати різне походження й ступінь виразності симптомів розладу (Л.Мардахаєв, В.Ягупов).

Виділяють такі механізми соціально-психологічної адаптації особистості, як *інтелектуальний*, що включає всі психічні процеси, пов'язані з пізнанням: відчуття, сприйняття, уявлення, пам'ять, мислення, уяву тощо; *емоційний*, що включає різні моральні почуття та емоційні стани: занепокоєння, стурбованість, співчуття, засудження, тривогу; *практичний* (поведінковий), що характеризує

певну спрямовану діяльність людини в соціальній практиці (О.Безпалько, А.Капська та ін.).

До основних напрямків соціально-психологічної реабілітації курсантів-військовослужбовців за М.Акімовою, А.Шевцовим належать такі: психофізіологічний (комплексна психологічна діагностика, яка дозволяє виявити наявність психотравми, ідентифікувати її та провести оцінювання, відновлення функціонального стану організму); психокорекційний за В.Доморацьким, Н.Криловим (застосування психотерапевтичних методів і відповідних технік); соціально-психологічний за Н.Тарабріною, Л.Тереховою (спрямований на зниження емоційного напруження, навчання основних методів психічної саморегуляції, підвищення особистісного адаптаційного потенціалу).

Теоретичний аналіз зазначених досліджень дозволив визначити робоче поняття посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців як характерний симптомокомплекс, що розвивається внаслідок психотравми, викликані подією, яка виходить за межі звичайного людського досвіду. У діяльності військовослужбовців виділено такі види психічної травми: психічна травма як екстремальна подія, що обмежена в часі (тобто має початок і кінець) і створює негативний вплив на психіку військового (наприклад, отримання травм внаслідок виконання службового завдання, втрата товариша по службі тощо); довготривала психотравма або така, що виникає в результаті повторюваності чисельності незначних психотравмуючих подій, повсякденних ситуацій професійного стресу.

Виходячи із загальної структури посттравматичного стресового розладу та враховуючи його специфіку ми вважаємо, що в умовах професійної діяльності військовослужбовців його утворюють такі компоненти: *інтелектуальний* (особливості прояву у навчальній діяльності стресових розладів); *емоційно-вольовий* (морально-вольові якості особистості, ставлення до наявності стресових розладів та їх динаміки), *поведінковий* (здатність до саморегуляції, працездатність, адаптивність, прийняття рішень та здатність нести за них відповідальність), що дозволяють військовослужбовцям здійснювати професійну діяльність в умовах бойових дій.

Визначені підходи, положення та структуру й було покладено в основу емпіричного дослідження посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців.

У другому розділі **«Психологічна діагностика посттравматичних порушень інтелектуальної та емоційно-вольової сфери»** представлено методику й результати констатувального експерименту, спрямованого на дослідження посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців.

У констатувальному експерименті брало участь 284 особи, віком від 19 до 28 років. Учасники дослідження мали різний загальновійськовий стаж і тривалість перебування в зоні Антитерористичної операції. В експерименті брали участь військовослужбовці, яких безпосередньо було задіяно в бойових діях. У цих курсантів наявний пережитий травматичний досвід впливу стресогенних

факторів, що призвело до набутих порушень у когнітивній та емоційно-вольовій сфері.

Основними завданнями констатувального експерименту були визначено такі: підібрати та апробувати психодіагностичні методи дослідження та емпірично виявити особливості становлення складових структури посттравматичного стресового розладу; обґрунтувати критерії й визначити рівні інтелектуального та емоційно-вольового компонентів посттравматичного стресового розладу. Кількісні і якісні результати констатувального експерименту отримано із застосуванням чотирьох типів аналізу: порівняльного, кореляційного, факторного і кластерного.

Тривалі спостереження, індивідуальні бесіди та тестування курсантів показали (попри відсутність органічних ушкоджень у них), що пережиті стресогенні події відобразились на здатностях аналізу та синтезу, зосередженості, концентрації уваги та запам'ятовуванні. Емоційно-вольова складова посттравматичних порушень, що проявлялась у підвищеній тривожності, дратівливості, неадекватній агресивності, чітко корелює із інтелектуальними порушеннями.

Відповідно до поставлених завдань було виокремлено *критерії посттравматичного стресового розладу у курсантів-військовослужбовців*. Критеріями сформованості *інтелектуального компоненту* посттравматичного стресового розладу виступають такі: доповнення пропозицій (завершення розпочатого речення), індуктивне вербальне мислення, схильність до аналогії, здатність до узагальнення, критичність, нормативні показники пам'яті, здатність правильно вирішувати математичні завдання. Критеріями сформованості *емоційно-вольового компоненту* посттравматичного стресового розладу виступають такі: наявність стресового розладу, тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність, невротичність, наполегливість, самоконтроль, схильність до ризику, депресивність, дратівливість, комунікабельність, урівноваженість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість, екстраверсія, емоційна лабільність, маскуліність, особистісно-адаптивний потенціал, нервово-психічна стійкість, комунікативні здібності, моральна нормативність.

За узагальненими результатами констатувального експерименту й на основі обґрунтованих під час здійснення теоретичного аналізу критеріїв було визначено такі рівні посттравматичного стресового розладу, як високий, середній, низький. *Високий рівень* інтелектуального компонента посттравматичного стресового розладу виражений відсутністю обізнаності й інформованості в різних галузях знань (не лише наукових, але й життєвих), невираженою здатністю до класифікації понять, нездатністю до встановлення аналогій та узагальнення – підведення двох понять під загальну категорію, низьким умінням розв'язувати прості арифметичні задачі, знаходити числові закономірності, відсутнім умінням подумки оперувати зображеннями фігур, низьким обсягом пам'яті. *Середній рівень* інтелектуального компонента посттравматичного стресового розладу характеризується ситуативною обізнаністю й інформованістю в різних галузях знань не лише наукових, але й життєвих, частковою здатністю до класифікації

понять, обмеженою здатністю до встановлення аналогій, недостатнім узагальненням – підведення двох понять під загальну категорію, помірним умінням розв’язувати прості арифметичні задачі, знаходити числові закономірності. *Низький рівень* інтелектуального компонента посттравматичного стресового розладу характеризується загальною обізнаністю у різних галузях знань не лише наукових, але й життєвих, здатністю до класифікації понять, встановлення аналогій, узагальненням – підведення двох понять під загальну категорію, умінням розв’язувати прості арифметичні задачі, знаходити числові закономірності, умінням подумки оперувати зображеннями фігур, зокрема об’ємних, а також високим обсягом пам’яті.

Високий рівень емоційно-вольового компонента посттравматичного стресового розладу представлений індиферентною здатністю особистості до осмислення проблем та поведінки інших, невираженою емоційною сталістю, невираженим прагненням розвитку, закритістю, наявністю стресового розладу, проявом тривожності, фрустрації, агресивності, невротизації, депресивності, дратівливості, відсутністю схильності до ризику, невираженими комунікативними здібностями, відсутністю врівноваженості, відкритості, інтроверсією, маскулінністю, несформованою нервово-психічною стійкістю, слабкою моральною нормативністю. Середній рівень емоційно-вольового компонента посттравматичного стресового розладу характеризується недостатньо вираженою здатністю особистості до осмислення проблем і поведінки інших, частковою емоційною сталістю, помірним прагненням розвитку, менш вираженою відкритістю, наявністю стресового розладу, частковим проявом тривожності, фрустрації, агресивності, невротизації, депресивності, дратівливості, схильності до ризику, обмеженими комунікативними здібностями, помірною врівноваженістю, екстраверсією, маскулінністю, частковою нервово-психічною стійкістю, комунікативними якостями. Низький рівень емоційно-вольового компонента посттравматичного стресового розладу характеризується здатністю особистості до осмислення проблем і поведінки інших, емоційною сталістю, прагненням до розвитку, відкритістю, низьким рівнем наявності стресового розладу, тривожності, фрустрації, агресивності, невротизації, депресивності, дратівливості, схильності до ризику. Цим особам притаманні комунікативні здібності, урівноваженість, відкритість, екстраверсія, маскулінність, нервово-психічна стійкість, комунікативні здібності, моральна нормативність та особистісний адаптивний потенціал, самовладання.

Кількісні дані представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники розвитку компонентів посттравматичного стресового розладу військовослужбовців (у %)

<i>Військовослужбовці</i>		
<i>Рівні</i>	<i>Інтелектуальний компонент</i>	<i>Емоційно-вольовий компонент</i>
I високий	35,5	26,1
II середній	45,1	33,2
III низький	19,4	40,7

Згідно з даними табл. 1, у військовослужбовців найвираженішим є емоційно-вольовий компонент (40,7 % – низького рівня), що є результатом якісної професійної підготовки, а найменш вираженим – інтелектуальний компонент (35,5 % віднесено до високого рівня). Такий стан зумовлено, перш за все, відсутністю досвіду пережиття граничних стресових навантажень, недостатнім, ще несформованим професійним підходом до забезпечення морально-психологічної стійкості бійців в умовах відкритого протистояння, відсутності чи несвоєчасності надання психологічної допомоги у бойових умовах. У цілому, як свідчать результати констатувального експерименту, усі компоненти посттравматичного стресового розладу потребують втручання, що вказує на необхідність поглибленої психокорекції військовослужбовців для подолання посттравматичного стресового розладу.

Отримані дані щодо розвитку посттравматичного порушення у військовослужбовців зумовлюють пошук шляхів, засобів і умов їх цілеспрямованого подолання.

У третьому розділі **«Комплексна психологічна корекція посттравматичних порушень інтелектуальної та емоційно-вольової сфери»** висвітлено теоретичні засади методики та результати формульовального експерименту.

Центральним напрямом корекційних впливів на психіку курсантів виділено емоційно-вольовий компонент як інструмент, посередництвом зміцнення якого зможемо вплинути на нормалізацію й ефективність інтелектуального компонента.

Метою формульовального експерименту було цілеспрямоване подолання посттравматичних порушень у військовослужбовців засобами корекції їх структурних компонентів.

У формульовальному експерименті брало участь 64 військовослужбовці (32 – ЕГ та 32 – КГ). Робота з військовослужбовцями експериментальної групи здійснювалася під час проходження ними тренінгів, спрямованих на подолання посттравматичних стресових порушень, впродовж шести місяців. Було проведено 27 занять загальним обсягом 72 години.

Теоретичним підґрунтям програми «Подолання посттравматичних порушень у військовослужбовців» виступили положення гуманістичної парадигми в розвитку особистості (М.Бахтін, І.Бех, Д.Богоявленська, О.Кульчицька, А.Маслоу, К.Роджерс, Т.Сущенко, Н.Тализіна) про можливість розвитку окремих сторін особистості за відносно короткий проміжок часу активними соціально-психологічними методами навчання (І.Вачков, Ю.Ємельянов, В.Захаров, В.Лефтеров, С.Макшанов, Л.Петровська, Т.Яценко, Ю.Швалб).

Програма передбачала реалізацію трьох етапів: підготовчого (3 заняття), основного (21 заняття) та підсумкового (3 заняття), її було реалізовано у формі соціально-психологічного тренінгу. Кожний із встановлених етапів передбачав реалізацію конкретних завдань, а саме: *підготовчий етап*: ознайомити військовослужбовців з основними принципами й прийомами тренінгу; сформувати позитивне ставлення до занять; визначити сутність

посттравматичного стресового розладу; *основний етап*: формувати у військовослужбовців упевненість в успішному виконанні професійної діяльності, яка узгоджує смислову перспективу, допомагає знаходити шляхи вирішення; очікування та конструювання бажаного результату (інтелектуальний компонент); сприяти зростанню власної ефективності шляхом розвитку впевненості у своїх здібностях з очікуванням успіху, усвідомлення й інтеграції позитивних і негативних оцінок щодо успішності своїх дій (емоційно-вольовий компонент); *підсумковий етап*: узагальнити досвід, отриманий курсантами-військовослужбовцями в процесі роботи тренінгу.

Як виявилось, шляхом цілеспрямованого корекційно-педагогічного впливу можна досягнути здорового балансу між інтелектуальною та емоційно-вольовою сферами. Всесторонній розвиток гармонійної особистості є можливим як запланований результат психокорекційної роботи для подолання посттравматичних порушень. У програмі було використано міні-лекції, бесіди, дискусії, психогімнастичні вправи, моделювання, психотерапевтичні прийоми: елементи арт-терапії. Змістовно заняття були спрямовані як на подолання кожного окремого компонента посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців, так і комплексно – на всі складові посттравматичного стресового розладу. За кожним компонентом, зокрема, динамікою їх виправлення, було передбачено використання як індивідуальних, так і групових форм роботи й заплановано застосування таких форм і методів навчання: бесіди – «Мое сприймання психотравмуючої ситуації»; лекції на тему: «Шляхи подолання посттравматичних порушень у військовослужбовців», «Цінності та якості особистості»; інтелектуальних тренінгів на тему: «Формування емоційної компетентності військовослужбовців»; дискусії на тему: «Стратегії подолання негативних емоційних станів»; проєктивні моделі застосовувалися з метою опрацювання корекційних і психотерапевтичних дій офіцерів (знайти внутрішні ресурси в подоланні посттравматичного стресового порушення у військовослужбовців).

Подолання посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців передбачає вплив на інтелектуальний та емоційно-вольовий компоненти. Розвиток інтелектуального компонента передбачає осмислення та усвідомлення посттравматичного стресового порушення шляхом перебудови цінностей на основі пережитого досвіду. Вплив на емоційно-вольовий компонент здійснюється через формування вмінь і навичок психічної саморегуляції, самоконтролю, емоційної стійкості, освоєння стратегій самостійного подолання посттравматичних порушень. Психокорекційний вплив на складові посттравматичних порушень здійснюється за допомогою лекцій, дискусій, вирішення проблемних завдань, тренінгів стресостійкості, емоційної сталості, зниження невротизації, психогімнастики.

Актуалізовано визначені нами структурні компоненти, на розвиток яких було спрямовано практичну роботу: *інтелектуальні* (знаходження числових закономірностей, узагальнення, обсяг пам'яті) складові; *емоційно-вольові* (невротизація, адаптивність, самовладання) складові.

За результатами апробації експериментальної програми було проведено контрольний експеримент за тими самими методиками, що й на констатувальному етапі дослідження. Кількісні показники сформованості структурних компонентів посттравматичних стресових порушень у військовослужбовців до і після апробації авторської програми представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка розвитку показників інтелектуального, емоційно-вольового компонентів в учасників ЕГ та КГ до та після формувального експерименту

Показник інтелектуального компонента		До формувального експерименту (середні значення та відсотки)						Після формувального експерименту (середні значення та відсотки)						t-крит
		Низький		Середній		Високий		Низький		Середній		Високий		
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Знаходження числових закономірностей	ЕГ	13	37	12	38	7	25	7	24	16	43	9	33	2,371
	КГ	10	27	13	45	9	28	10	32	14	38	8	30	
		2,873						3,457						
Узагальнення	ЕГ	10	35	13	39	9	26	8	26	15	44	9	30	2,482
	КГ	17	58	9	24	6	18	11	32	13	41	8	27	
		1,113						2,247						
Обсяг пам'яті	ЕГ	14	31	10	47	8	22	8	13	14	52	10	35	2,172
	КГ	16	37	9	51	7	12	5	20	15	55	12	25	
		2,459						3,528						
Показник емоційно-вольового компонента		До формувального експерименту (середні значення та відсотки)						Після формувального експерименту (середні значення та відсотки)						t-крит
		Низький		Середній		Високий		Низький		Середній		Високий		
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Невротизація	ЕГ	6	24	8	32	18	44	25	48	7	29	4	323	2,383
	КГ	12	35	15	37	5	28	20	31	19	30	14	315	
		3,467						4,235						
Адаптивність	ЕГ	8	19	16	49	8	32	3	16	19	50	10	34	2,477
	КГ	7	26	20	44	5	30	5	19	18	47	9	34	
		4,274						5,312						
Самовладання	ЕГ	10	29	16	48	6	23	4	12	19	57	9	31	2,623
	КГ	9	33	15	45	8	22	6	22	20	49	6	29	
		5,373						5,639						

*- $p < 0,05$

Як свідчать дані табл. 2, у військовослужбовців ЕГ в стані інтелектуального компонента статистично значимо підвищилися рівні таких показників, як знаходження числових закономірностей ($t = 2,371$ при $p \leq 0,05$), узагальнення ($t = 2,482$, де $p \leq 0,05$), а також з'явилася тенденція до зростання рівня обсягу пам'яті ($t = 2,172$, де $p \leq 0,05$). Також у зазначених представників експериментальної групи статистично виявлено зниження рівнів таких складових емоційно-вольового компонента, як невротизація ($t = 2,386$ при $p \leq 0,05$), підвищення адаптивності ($t = 2,477$, де $p \leq 0,05$), самовладання ($t = 2,623$, де $p \leq 0,05$). В учасників експериментальної групи також статистично підтверджено зростання показників адаптивності (з 32,6 % до 34,3 %), самовладання (з 23,2 % до 31,5 %) та зниження невротизації (з 44,3 % до 23,4 %). Дані є статистично

значущими. Натомість, в учасників КГ також статистично підтверджено зростання показників адаптивності (з 30,4 % до 34,2 %), самовладання (з 22,1 % до 29,3 %) і зниження невротизації (з 28,6 % до 24,4 %), однак отримані дані не є статистично значущими.

За підсумками проведення формувального експерименту, на основі отриманих результатів можна стверджувати, що програма подолання посттравматичного порушення у курсантів-військовослужбовців є ефективною, а її впровадження в роботу ВВНЗ сприятиме фаховій підготовці курсантів і слухачів курсів підвищення кваліфікації. Психокорекційна допомога молоді з посттравматичними порушеннями буде ефективнішою за умов цілеспрямованого впливу на структурні компоненти інтелектуального та емоційно-вольового розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз та емпіричне дослідження проблеми подолання посттравматичного стресового порушення у курсантів-військовослужбовців.

1. Посттравматичний стресовий розлад визначається як характерний симптомокомплекс, що розвивається внаслідок психотравми, викликані подією, яка виходить за межі звичайного людського досвіду. У професійній діяльності військовослужбовців виділено такі види психічної травми: психічна травма як екстремальна подія, що обмежена в часі і створює негативний вплив на психіку військового; довготривала психотравма або така, що виникає в результаті повторюваності чисельності незначних психотравмуючих подій, повсякденних ситуацій професійного стресу.

2. Структуру посттравматичного стресового порушення у військовослужбовців утворюють такі компоненти: поведінковий, інтелектуальний, емоційно-вольовий. Поведінковий компонент знаходить своє вираження у комунікабельності, умінні здійснювати самоаналіз власної діяльності. Інтелектуальний компонент містить системні знання й професійну обізнаність, володіння навичками професійної компетентності в діяльності військовослужбовців (професійний досвід). Емоційно-вольовий компонент виражає усвідомлене ставлення військовослужбовців до професійної діяльності, наявність у них таких професійно важливих якостей, як: емоційна сталість, стресостійкість, самовладання, наполегливість, схильність до ризику, урівноваженість.

3. У курсантів-військовослужбовців виявлено високий рівень стресового розладу, фрустрації, агресивності, ригідності, невротизації, невротичності, спонтанної агресії, депресивності, дратівливості, комунікабельності, врівноваженості, реактивної агресії, відкритості, екстраверсії, емоційної лабільності, маскулінності, адаптивності, комунікативних здібностей, наполегливості, самовладання та схильності до ризику.

Дослідження інтелектуальної сфери посттравматичного порушення у військовослужбовців дозволяє зробити висновок про те, що більшість з них характеризується середнім рівнем загальної обізнаності та інформованості у різних сферах знань, класифікацією понять, встановленням аналогій, умінням

мислено оперувати зображеннями фігур на площині, зниженим обсягом пам'яті та інтелектуальної діяльності. Компонент посттравматичного порушення емоційно-вольової сфери характеризується високим рівнем наявності стресового розладу, тривожністю, фрустрацією, агресивністю, ригідністю, рівнем невротизації, невротичністю, спонтанною агресивністю, депресивністю, дратівливістю, комунікабельністю, помірною врівноваженістю, реактивною агресивністю, відкритістю, екстравертованістю, емоційною лабільністю, маскулінністю, зниженням нервово-психічної стійкості, комунікативними здібностями, моральною нормативністю та особистісним адаптивним потенціалом, наполегливістю, самовладанням, високим рівнем схильності до ризику. Інтелектуальний та емоційно-вольовий компоненти посттравматичного стресового порушення у військовослужбовців характеризуються високим, середнім та низьким рівнями розвитку. У військовослужбовців найбільш сформованим є інтелектуальний компонент як результат отримання військової освіти, а найменш – емоційно-вольовий. Сформованість інтелектуального компонента свідчить про якісний результат професійної орієнтації в частині фахових компетенцій та прагнення військовослужбовців до вдосконалення в професійній діяльності, а низький рівень емоційно-вольового компонента зумовлений відсутністю досвіду пережиття граничних стресових навантажень, ще несформованим професійним підходом до забезпечення морально-психологічної стійкості бійців в умовах відкритого протистояння, відсутності чи несвоєчасності надання психологічної допомоги у бойових умовах.

4. Соціально-психологічна реабілітація курсантів-військовослужбовців передбачає комплексний психологічний вплив, що складається з взаємопов'язаних компонентів: діагностики соціально-психологічних проблем; психологічного консультування з питань успішної соціально-психологічної адаптації до трудової діяльності, вирішення особистісних і сімейних проблем; психокорекційної та психотерапевтичної роботи; психологічної реабілітації; професійно-психологічної підготовки, яка включає ряд необхідних тренінгів (профорієнтаційний, комунікативний, тренінг упевненості в собі, тренінг щодо підвищення стресостійкості). Теоретичним підґрунтям програми подолання посттравматичних стресових порушень у військовослужбовців були положення гуманістичного й особистісно-орієнтованого підходів у формуванні особистості. Змістовно авторську програму спрямовано на актуалізацію структурних компонентів посттравматичних стресових порушень та окремих його показників, і тих особистісних якостей, які можна було сформувати за короткий проміжок часу активними соціально-психологічними методами навчання.

5. Результати апробації засвідчили ефективність запропонованої експериментальної психологічної програми з подолання посттравматичних стресових порушень у курсантів-військовослужбовців і підтвердили припущення про те, що процес психокорекційної допомоги молоді з посттравматичними порушеннями інтелектуальної й емоційно-вольової сфери буде ефективнішим за умов цілеспрямованого впливу на структурні компоненти інтелектуального та емоційно-вольового розвитку. Так, отримані результати довели, що після проходження психологічного тренінгу у військовослужбовців експериментальної

групи статистично значущі результати зростання показників адаптивності (з 32,6 % до 34,3 %), самовладання (з 23,2 % до 31,5 %) та зниження невротизації (з 44,3 % до 23,4 %), підвищився рівень самовладання (з 31,3 % до 38,2%).

Проведене дослідження не претендує на вичерпний виклад усіх аспектів заявленої проблеми. Предметом подальших наукових пошуків має стати виявлення індивідуальних і гендерних особливостей подолання посттравматичних стресових порушень, вивчення впливу посттравматичних стресових порушень на інші сфери життєдіяльності людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Музичко Л. Т. Психокорекційна допомога молоді із посттравматичними порушеннями емоційно-вольового розвитку // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 32. С. 246-251.

2. Музичко Л. Т. Психологічна допомога молоді із посттравматичними порушеннями // Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». IV том. Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди, 2016. С. 175-184.

3. Музичко Л. Т. Особливості емоційно-вольової сфери молоді з різним рівнем посттравматичного порушення // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 33. С. 223-228.

4. Музичко Л. Т. Особливості когнітивної сфери молоді із посттравматичним порушенням // Наук.-метод. журнал «Логопедія». 2018. № 12. С. 41-53.

Статті в наукових фахових виданнях, віднесених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

5. Музичко Л. Т. Комплексна психологічна корекція посттравматичних порушень інтелектуальної та емоційно-вольової сфери // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 34. С. 134-139.

Статті в інших виданнях

6. Музичко Л. Т. Подолання посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. Праць. Вип. 10 / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори – 2006», 2017. С. 289-299.

АНОТАЦІЇ

Музичко Л.Т. Психокорекційна допомога молоді з посттравматичними порушеннями інтелектуальної та емоційно-вольової сфери. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08. – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2018.

У дисертації визначено теоретичні підходи та здійснено експериментальне дослідження проблеми посттравматичних порушень інтелектуального та емоційно-вольового розвитку курсантів-військовослужбовців.

Обґрунтовано та представлено програму подолання посттравматичних порушень у військовослужбовців, що складається із таких компонентів: інтелектуального компонента (доповнення пропозицій, індуктивне мовне мислення, схильність до аналогії, узагальнення, пам'ять, обсяг пам'яті, арифметичні завдання); емоційно-вольового компонента (наявність стресового розладу, тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність, невротичність, наполегливість, самоконтроль, схильність до ризику, депресивність, роздратованість, комунікабельність, врівноваженість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість, екстраверсія, емоційна лабільність, маскулітність, особистісно-адаптивний потенціал, нервово-психічна стійкість, комунікативні здібності, моральна нормативність).

Ключові слова: курсанти-військовослужбовці; посттравматичний стресовий розлад; інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий компонент, психологічна програма подолання посттравматичного стресового розладу.

Музычко Л.Т. Психокоррекционная помощь молодежи с посттравматическими нарушениями интеллектуальной и эмоционально-волевой сферы. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 - специальная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2018.

В диссертации определены теоретические подходы и осуществлено экспериментальное исследование проблемы посттравматических нарушений интеллектуального и эмоционально-волевого развития. Автором обоснована, разработана и внедрена программа преодоления посттравматических нарушений у военнослужащих, состоящая из следующих компонентов: интеллектуального (дополнение предложений, индуктивное речевое мышление, склонность к аналогии, обобщения, память, объем памяти, арифметические задачи); эмоционально-волевого (наличие стрессового расстройства, тревожность, фрустрация, агрессивность, ригидность, невротичность, настойчивость, самоконтроль, склонность к риску, депрессивность, раздражительность, коммуникабельность, уравновешенность, реактивная агрессивность, застенчивость, открытость, экстраверсия, эмоциональная лабильность, маскулинность, личностно-адаптивный потенциал, нервно-психическая устойчивость, коммуникативные способности, моральная нормативность).

Исследование интеллектуальной сферы посттравматического нарушения у военнослужащих позволяет сделать вывод о том, что большинство из них характеризуется средним уровнем общей осведомленности и информированности в различных областях знаний (не

только научных, но и жизненных), классификации понятий, установлением аналогий, обобщением, умением решать простые арифметические задачи, нахождением числовых закономерностей.

Компонент посттравматического нарушения эмоционально-волевой сферы характеризуется высоким уровнем наличия стрессового расстройства, тревожностью, фрустрацией, агрессивностью, ригидностью, уровнем невротизации, невротичность, спонтанной агрессивностью, депрессивностью, раздражительностью, коммуникабельностью, умеренной уравновешенностью, реактивной агрессивностью, открытостью, экстравертированность, эмоциональной лабильностью, маскулинность, снижением нервно-психической устойчивости.

У военнослужащих обнаружен средний уровень интеллекта и умение решать простые арифметические задачи, умение находить числовые закономерности, моральной нормативности и низкий уровень умения мысленно оперировать изображениями фигур на плоскости и заучивания слов, нервно-психической устойчивости. Высокий уровень наличия стрессового расстройства, фрустрации, агрессивности, невротизации, маскулинности, адаптивности, настойчивости, самообладания и склонности к риску.

У военнослужащих с высоким уровнем склонности к риску высокий уровень раздражительности, маскулинности, коммуникабельности, нервно-психической устойчивости и низкий уровень самообладания и тревожности. У военнослужащих с низким уровнем склонности к риску высокий уровень самообладания и тревожности и низкий уровень раздражительности, маскулинности, коммуникабельности, нервно-психической устойчивости. у военнослужащих с высоким уровнем наличия стрессового расстройства высокий уровень невротизации, агрессивности, фрустрации, у военнослужащих со средним уровнем наличия стрессового расстройства высокий уровень самообладания, адаптивности, коммуникации.

Доказана эффективность экспериментальной программы. Изучение динамики интеллектуального компонента преодоления посттравматического стрессового расстройства после проведения формирующего эксперимента показал, что у военнослужащих повысился показатель нахождения числовых закономерностей, обобщения и вырос объем памяти. Развитие эмоционально-волевого компонента преодоления посттравматического стрессового расстройства у военнослужащих, позволило адекватно относиться к собственным возможностям.

Ключевые слова: курсанты-военнослужащие; посттравматическое стрессовое расстройство; интеллектуальный компонент, эмоционально-волевой компонент, программа преодоления посттравматического стрессового расстройства.

L. Muzychko. Psychocorrectional Assistance to Young People with Post-Traumatic Disorders of Intellectual and Emotional-Voluntary Development. - Manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of psychology sciences, specialty 19.00.08 – special psychology. - Drahomanov National Pedagogical University - Kyiv, 2018.

The theoretical approaches are determined in the dissertation and the experimental research of the problem of post-traumatic violations of intellectual and emotional and volitional development is carried out.

The author substantiates and presents a program to overcome post-traumatic violations in the military, consisting of the following components: the intellectual component (complementary proposals, inductive speech thinking, predisposition to analogy, generalization, memory, memory, arithmetic problems); emotional-volitional component (presence of a stress disorder, anxiety, frustration, aggressiveness, rigidity, neurotic, persistence, self-control, risk aversion, depressiveness, irritability, sociability, balance, reactive aggressiveness, shyness, openness, extraversion, emotional lability, masculinity, person-adaptive potential, neuro-psychic stability, communicative ability, moral normality).

Key words: cadet-serviceman; post-traumatic stress disorder; intellectual, emotional component, volitional component, program to overcome post-traumatic stress disorder.

Підписано до друку 26.04.2018 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Наклад 100 пр. Зам. № 092

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.

(044) 239-30-26.